

KRUSZLICZ ISTVÁN

Képzőművészek a mártélyi Tisza-parton

A holtág és a mártélyi táj szépsége már a századforduló után odavonzotta a felsőművészeket. Legkorábban Tornyai János (1869–1936) és Endre Béla (1870–1928) kerültek kapcsolatba a faluval.

Tornyai gyermekkorában a városszéli gyümölcsös-kerteken és nádasokon túl szívesen járt ki a Hódmezővásárhelytől hat-hét kilométerre kanyargó Tiszára. Az alföldi realista festőiskola megalapítója elsőként fedezte fel Mártélyt a művészet számára.

1911-ben Budapesten a Művészház termeiben megrendezett sikeres kiállítása után végre teljesíthette régi vágyát, és a Tisza-parton a töltéshez közel felépítette mártélyi házat. A falu szélén emelt épülethez a vályogot maga csinálta, a gerendákat, a cserepet barátaitól kapta. Találón nevezte „hóttig nyögöm” háznak. Padlóra már nem telt, a földes szobában rendezte be műtermét.

Ritkán tartózkodott itt, a szabadban szeretett festeni. Lyka Károly írta róla: „...alkalmas időben messze elcsatangolt a Tisza körül, Mártély táján a szántóföldek és legelők voltak a műterme. Ott festett. A hozzávaló szerelvényeket maga cipelte ki a Mári segítségével, aki a művész jobbkeze volt.” Kovács Mária, 1905-től lett a modellje, élettársa, tanítványa és mártélyi tartózkodása idején is vele volt.

Tornyai tájfestészete ezekben az években teljesedett ki igazán. Egész sorozata készült itt el az földi határt, a Tisza-parti tájat megörökítő remekműveknek. A magányos fa, a vízpart, a pusztaság, a búzamezők, a felhők, a borongós ősz, a ködös tél váltogatja egymást képein. Alkotásain a változatos színek számtalan árnyalata megtalálható: a búzamezők aranyárgájával, a tarlók rőt vörösisével, a boglyák üde színfoltjaival, a fények vibrálásával varázsolja el a nézőt. Az egyes festményeken drámai feszültség, olykor komor belső nyugtalanság tükröződik.

A mártélyi nagy fát szinte minden évszakban megfestette. Több száz vázlatot készített az alföldi táj részleteiről. Kisméretű képein rendkívül eleven színekkel dolgozott, kevés technikával is érzékeltette a táj harmóniáját. 1915-ben a táj versre is ihlette:

„Belébámulok a nagy pusztába, / A nagy pusztaság meg bámul belém / Lélek se lebben, madár se retten / Ketten vagyunk: a pusztaság és én.”

Mártélyi magányából hiányoztak a régi művészbarátok, a viták, melyeket a serházbeli műteremben folytatott. Rudnay Gyula és Pásztor János már korábban Pestre költöztek, Kiss Lajost a Nyíregyházi Múzeumba nevezték ki 1912-ben, egyedül Endre Béla maradt elérhető közelségben. 1917 januárjában írta Felvinczy Takács Zoltánnak a mártélyi időszakról a következőket: „Azóta itthon Mártélyon, Máriával együtt már négy-öt éve. Érlelődtem (sőt, azt hiszem, már egészen megértem!) csöndes magányomban, mint a bor.”

Az első világháború időszakát is itt töltötte, de folyamatosan levelezett barátaival, kapcsolatban állt a pesti és külföldi tárlatokkal, ahová festményeiből is küldött. Az ötvenedik életéhez közeledve, lassan érlelődött meg benne az a gondolat, hogy elhagyja Mártélyt, házát eladja és véglegesen Pestre költözik. A mártélyi ház értékesítésére unokahúgát, Patócs Istvánné Kutas Máriát kérte fel. A hirdetés 750 négyszögöl nemes gyümölcsfákkal, fenyővel, rózsával beültetett kert közepén lévő egészen új, modern házról szól, amely a vasútállomástól és a Tiszától három perc távolságra van.

Az 1918. évi forradalmat itt élte át, 1919 nyarán a Kecskeméti Művésztelepen dolgozott. Új modelljét, a fiatal pesti Holzinger Katalint már 1918 nyarán magával vitte Mártélyra is. Kapcsolatuk 1920 elejéig tartott. 1919 decemberétől 1920 márciusáig maradt Pesten, majd visszatért Vásárhelyre. Édesanyja március 16-án meghalt, Mária elment tőle, mártélyi házát kifosztva találta. Egy ideig a régi kaszárnyában lakott. Friedrich Jánoshoz írt levelében 1920 karácsonyán keserűen írta le a következő sorokat: „Én egész nyáron át és egész télen mindig hurcolkodtam, először Mártélyról haza a régi műterembe, most pedig a régi kedves műteremből a belvárosba, az úgynevezett Kultúrpalotába. S innen is hurcolkodnom kell nemsokára. Hideg van itt, s már ezért sem tudok dolgozni.” Megromlott a város vezetőivel fenntartott kapcsolata is. Végül 1921. november 16-án végleg Pestre költözött.

Endre Béla 1870-ben született Szegeden, de szülei hamarosan átköltöztek Hódmezővásárhelyre. Édesapja, mint az ármentesítő társulat mérnöke, gyakran járta a Tisza töltéseit, a folyópartot, és többször magával vitte fiát, aki megfigyelte és emlékezetébe véste a göcsörtös fűzfákat, a Tisza menti táj vonzó világát.

A századfordulót megelőző évtizedben külföldön tanult festészetet, éveket töltött Olaszországban, járt Németországban és Párizsban is. 1901-ben véglegesen Hódmezővásárhelyre költözött. Tagja lett a városban kialakult kis művészársaságnak, Tornyai János, Pásztor János, Kiss Lajos, Rubletzky Géza, Smurák József, Plohn József gyakran találkoztak és élénk eszmecsere folytattak a művészet kérdéseiről, gyűjtötték a néprajzi tárgyakat, és igyekeztek felderíteni és megörökíteni a hagyományokat, szokásokat.

Endre Béla az év egy részét mindig Mártélyon, a Tisza partján töltötte el. A zajos és nyüzsgő városi élet után, ha nyugalomra és harmóniára vágyott, felkereste az ártéri erdők és füzesek csendjét. Gyerekkorától fogva ismerős volt számára ez a vidék, belső kötődés kapcsolja a megfestett tájhoz. 1924-ben alakult meg a vásárhelyi Zenei Irodalmi és Képzőművészeti Társaság, mely őt választotta meg elnöknek. A Pestről nyaranta idelátogató képzőművészeti főiskolások legfőbb pártfogója és támogatója lett.

Nemes egyszerűséggel ábrázolta a homokos, ragyogóan zöld partokat, a hatalmas fűzfákat, a vízzel előntött árteret, az őszi hóval borított tájat, az olvadást. (Ártéri táj, Nő a Tisza-parton, Tisza-ág, Füzes napsütésben, Tiszai táj, Holt-Tisza, Tisza-parti részlet, Árvíz). Endre Béla rónái, mezői kistanyái, ártéri tisztásai líraiak, derűsek és napsugarasak. Olykor puhán, lágyan vonul át a felhőkárpit a tájon, máskor vihar előtti komorabb gyülekező állapotban látatja velünk a felhőket (Borús ég, Szeles idő). Sokat foglalkoztatta az élesen megvilágított házfalak megjelenítésének problémája. Nem nagy számban, de festett falusi utcaképeket is. (Parasztudvar, Falu vége, Falusi udvar, Téli utca, Utcarészlet). Mártély „főtere” a helyszíne Piac című alkotásának. Motívumnak nem a szokásos nyüzsgő tömeget

választotta, a sátrak együttesével és a bujkáló apró piros foltokkal érzékeltette az esemény dinamizmusát.

Legszívesebben Rácz Pál gátőrék házában tartózkodott. Itt nézte a színes hajnalokat és az árnyalatokban változó naplementéket. Itt hunyt el tragikus hirtelenséggel 1928. augusztus 12-én hajnali 5 órakor.

A vásárhelyi születésű, de akkor már Budapesten élő, Mártélyra azonban gyakran ellátogató festőtárs, Darvassy István Hazatérés Mártélyról című festményén örökítette meg Endre Béla utolsó útját. A festményen látható a jellegzetes mártélyi rámpa, a falu szélső házai mellett elhaladó szekérre tett koporsó. Darvassy István festményein a holtág és a vízparti táj mellett megjelenik a munkáját végző mártélyi ember (Halászházok).

Rudnay Gyula több éven át rendszeresen ellátogatott növendékeivel Mártélyra. Ez a kapcsolat azonban nem realizálódott konkrét műalkotásokban. Tanítványai között tehetséges fiatalokkal (Barcsay Jenő, Kántor Andor, Pekáry Mihály és Frank Frigyes) ismertette meg a tiszai táj szépségeit. Műveikben azonban inkább eseti tanulmány vagy vázlatrajz formájában jelenik meg a falu.

A két világháború közötti időszakban Pogány Ferenc (Mártélyi ártér) és Barkász Lajos (Pányi, az öreg halász, Tornyai házának verandája) töltöttek hosszabb időt Mártélyon. Frank Frigyes a harmincas években egy évtizedig járt Mártélyra. Medgyessy Ferenc a húszas években készítette ide kötődő alkotásait. Szólni kell a kevésbé közismert Hanna Mela festőművésznőről is, aki a faluban élt és dolgozott. Festményei, grafikái híven tükrözik az őt akkor körülvevő világot. (Őrzse néni udvara, Utcarészlet, Mártélyi disznópásztor, Mártélyi utca, Az óvoda udvara).

Már korábban is bérelt a város szobát Mártélyon az ott alkotni vágyó művészek elhelyezésére, míg végül 1957-ben hivatalosan is megalakult itt a művésztelep. A Hódmezővásárhelyi Városi Tanács közvetlenül a Tisza-partján egy ötszobás alkotóházat építtetett és adott át a Képzőművészeti Alapnak üzemeltetésre. A telep a vásárhelyi és a fővárosi művészek rendszeres találkozóhelyévé vált, és tehetséges fiatalok egész sorának nyújtott lehetőséget a nagy alföldi mesterek hagyományainak folytatására. Hosszabb-rövidebb időt sokan töltöttek Mártélyon, de itt, néhány kivétellel, csak azokról szólunk, akiknek művészetében vagy életművében az átlagosnál nagyobb szerepet játszik a mártélyi kapcsolat.

Évről évre visszatérő művész a fővárosban élő Novotny Emil Róbert, akinek műveiben a mártélyi táj sok-sok részlete megjelenik (Mártélyi Tisza-part, A művésztelep teraszáról, Bözse néni udvara).

Kohán György ritkábban ugyan, de szintén megfordult itt. Széles ecsetvonásokkal festett képe, a Mártélyi udvar kivételes erőt sugároz.

Kajári Gyula szénrajzaiban, grafikáiban fel-feltűnik a mártélyi táj, a fűzfák és a Tisza-part. Ismerte az itt élők életét, akiket tisztelt és közeli kapcsolatba is került velük, ismerte mindennapjaikat, gondjaikat, vágyaikat. A Nagy Sándorról 1961-ben készült rajza mellett a Mártélyi halásztanya című képe és több, Tisza-parti tájat és a mártélyi embereket ábrázoló rajza bizonyítja mély kötődését a faluhoz.

Almási Gyula Béla az ártéri füzeseket, a fényben úszó tisztásokat ábrázolta, míg Németh József képein a hangulati elemek dominálnak egyszerűsített dekorativitással. Említhetnénk még Lipták Pál, Tokácsli Lajos, Holba Tivadar, Tóth Sándor nevét.

Gacs Gábor a mártélyi strandot és a faluvéget jelentette meg grafikáin. Kurucz D. István festményein a széles horizont végtelensége tárul elénk. Füstös Zoltánt is megérintette a mártélyi táj, a vízen ringó csónakok és az őszi füzesek csendes hangulata. A felsorolás nem lehet teljes, hiszen Redő Ferenc, Vörös Rozália és a magyar művészet legjobbjai, Óvári, Acél, Vecsési, Szurcsik, Patay és még sokan mások szintén hozzájárultak a mártélyi művészet gazdagodásához.

Szalay Ferenc, Erdős Péter, Lelkes István Hézső Ferenc alkotásait, Szabó István plakettjeit domborműveit szintén ez a táj ihlette.

Két vásárhelyi festőművész is Mártélyon rendezkedett be. Fodor József felújított parasztháza a Tiszai utcában áll. Szalay Ferenc pedig megvásárolta a híres Késmárki Malmot és szinte állandóan ott tartózkodik.

A Tisza-parti táj szépségeire, egyedülálló varázslatos hangulatára alapozva 1965-ben Füstös Zoltán kezdeményezésére jött létre a fiatalságot bevonó mártélyi Ifjúsági Képzőművészeti Tábor. 1975-ben a korábbi sátrak helyett felépült a 20 négyzetméteres faház, később központi épülettel és étkezővel gyarapodott.

A tábor minden év augusztusában a hódmezővásárhelyi képzőművészek vezetésével és irányításával működik. Füstös Zoltán és Fodor József voltak az első tanárok, majd később csatlakoztak Hézső Ferenc, Lelkes István és Holler László, jelenleg Bányai Béla a tábor vezetője. Kezdetben a fiatalokat kívánták bevonni, de később az ország minden részéből érkező fiatal kezdők mellett megjelentek az idősebb, tapasztaltabb résztvevők is. Ma már országos hírnévre tett szert a Mártélyi Képzőművészeti Szabadiskola. Az itt született alkotásokból minden évben a Hódmezővásárhelyi Tornyai János Múzeumban rendeznek kiállítást.

TORNYAI ÉS MODELLJE MÁRTÉLYON